

A védetté nyilvánított műtárgyállomány

Régi adóssága a hivatali műtárgyfelügyeletnek, hogy átfogó képet adjon arról a tárgyállományról, amely részben elődeink, részben már a saját működésünk alatt került védettség alá. A hétköznapijainkban használt közönséges tárgyak közül ugyanis nemcsak a kulturális (többlet)értékkel rendelkező ún. „kulturális javak” válnak el, hanem ezen belül is van még egy szűkebb – közgyűjteményeken kívüli – állomány, amely „kiemelkedő jelentőségű és pótolhatatlan” ezért határozattal védetté kell nyilvánítani.

Ismert, hogy korábban, még alig egy évtizede is a védetté nyilvánított műtárgyakkal kapcsolatos feladatokat java részt a közgyűjtemények látták el. Ezt váltotta fel, a központosított hivatali, hatósági műtárgyfelügyelet 1998 nyarán, a Kulturális Örökség Igazgatóságán (KÖI), majd jogutódjánál a Kulturális Örökségvédelmi Hivatalnál (KÖH). A 16 elődintézménytől a védett műtárgyak nyilvántartásai azonban csak lassan, lépésenként kerültek át a hivatalhoz. E folyamat zárásaként 2009 tavaszán a Szépművészeti Múzeumtól is megérkeztek az utolsó nyilvántartó kartonok. Így, ha nem is a tárgyállomány minden részletre kiterjedő, helyszíni megismerése alapján, hanem néhol csak a nyilvántartási adatokból és (ahol van) a fényképről ítélve, úgy éreztük, ideje a teljes állományról átfogó képet rajzolnunk. Maga a védetté nyilvánított, tehát a múzeumok, könyvtárak, és levéltárak gyűjteményein kívüli védett műtárgyállomány kialakulása egy jó fél évszázadra nyúlik vissza. A maihoz hasonló tartalmú védekeket ugyanis 1949-től kezdtek kimondani. A kezdetben az államosítás előszobájaként kimondott védettségeket a '60-as, '70-es évektől már a tulajdonosi érdekből (lakbértérítés, nagyobb bérlakás-jogosultság) kezdeményezett védekek is bővítették. A világháborúban megtizedelt (megfeleződött?) műtárgyállomány fogyatkozását megállítandó, a korszak szakemberei ugyanis elsősorban védelési kategóriákban gondolkodtak, így a „mindent-védés” elvét alkalmazva alakult ki egy soktízezres darabszámú egyedi műtárgyból és hozzá százon felüli gyűjteményből (mögötte több milliós tételszámmal) álló védett állomány. A rendszerváltás után, a magántulajdon újra előtérbe került „sérthetlensége” miatt a védekeket már egyenként is meg kellett gondolni, (ezért is már kevesebb új védelést mondtak ki), sőt a '90-es évek közepétől – minisztériumi utasításra – a védésért és a nyilvántartásokért felelős közgyűjteményekben megindult a korábbi védett állomány (néhol egy évtizedig is elhúzódó) korszerű szempontoknak megfelelő felülvizsgálata, a „törzsanyag-válogatás”. Ez ugyan több helyen pár év alatt le is zárult, de éppen a figyelem középpontjában álló magyar és egyetemes képző- és iparművészeti állománynál nem, így a hivatali műtárgyfelügyelet által „megörökölt” védett műtárgyállomány továbbra is indokolatlanul nagy volt. Különösen is szembetűnő az ellentét, ha a közelmúlt védelési gyakorlatát, és annak eredményeként védetté nyilvánított műtárgyakat állítjuk a régi védekek mellé. Ma ugyanis nemcsak egyedi, részletes szakvéleményre van szükség a védelési határozat „indokolásához”, hanem 2006-tól a nagy közgyűjteményeknek, az MTA-nak és a műkereskedők szövetségének képviselőiből álló, állandó tanácsadó testület állásfoglalása is a védelési eljárás része. Megítélésünk szerint evvel az eljárással biztosítható, hogy a védekek egységes szempontrendszer alapján, magas szakmai színvonalon meghozott döntések legyenek, és a magántulajdon korlátozása is csak indokolt esetben, és csak a kellő számban történjen. Evvel egyidejűleg kell a korábban nem (vagy ma már nem tartható) szakmai szempontok szerint kimondott védettségek nagyszámú (tízezres nagyságrendű!) megszüntetését is egyenként lefolytatott eljárások nyomán határozatba foglalni.

Fontos kiemelni, hogy a múzeumok, könyvtárak, és levéltárak gyűjteményi darabjai a törvény erejénél fogva védettséget élveznek, és az itt bemutatandó védetté nyilvánított műtárgyállomány csupán az azon kívül levő tárgyakat öleli fel. Ezek tehát jellemzően magánszemélyek, cégek tulajdonában vannak, de igen komoly szelete az egyházak, a

történelmi felekezetek néhol még ma is használatban levő liturgikus tárgyaiból áll össze, sőt az állami, önkormányzati és különböző intézményi tulajdonlás is előfordul. Maguk a műtárgyak – mint azt a következő fejezetekben is látjuk majd – tárgyi kulturális örökségünk teljes keresztmetszetét adják a festményektől, a könyveken, porcelánokon át egészen a lepkegyűjteményig, vagy a gőzmozdonyokig. Voltaképpen e tárgyakból a közgyűjteményeink mellett egy hatalmas virtuális „magánmúzeum” áll(ítható) össze. Összességében az is elmondható, hogy ugyan ingó kulturális örökségünk legjelentősebb szelete közgyűjteményeink kezelésében van, de a védetté nyilvánított műtárgyak között számos olyan hiánypótló, és a közgyűjteményi darabok jelentőségét is meghaladó alkotás és emlék van, melyek nélkül egy nagyobb kiállítás, vagy tudományos feldolgozás nem állhatna össze.

Maga a védetté nyilvánított műtárgyállomány – a mai állapotában – összesen mintegy 43.000 darab egyedileg védett műtárgyból, 323 védett gyűjteményből és tárgyegyüttesből áll (melyek összesen több millió tételt fednek). Mindezek természetesen nemcsak Budapesten, hanem az ország különböző településein, összesen mintegy 13.000 helyszínen találhatók.

Hivatali munkarendünket már a kezdetektől fogva az egyes tárgycsoportoknak, műfajoknak megfelelően alakítottuk ki: a műtárgyfelügyelők saját tárgycsoportokat „gondoznak”, és ezek ügyeit intézik. (Az itt következő, egyes tárgycsoportokat bemutató fejezeteket is ennek megfelelően ők jegyzik.) A védett műtárgyak nyilvántartását viszont a Műtárgyfelügyeleti Irodától elválasztva – a műemlékekhez, és a régészeti lelőhelyekhez igazítva – a hivatal Nyilvántartási Irodája vezeti külön számítógépes rendszerben (KÖH-IR). Ez a számítógépes rendszer biztosítja a hivatali honlapon (www.koh.hu) keresztüli internetes elérhetőséget, keresést is. (Így az adatok feldolgozásáért és hitelességért is a Nyilvántartási Iroda felel.) A műtárgyfelügyelők által végzett árverési, helyszíni, vagy újabban kiviteli szemlék és egyéb intézkedések eredményeit, valamint a kiadványokban történt közlések adatait továbbítani kell a Nyilvántartási Irodára, ahol azokat rögzítik. A védett műtárgyállomány felügyeletét – az új ügyekben kiírt helyszíni szemléken túl – ma már rendszeresen, évi 150-200 helyszíni ellenőrzés is biztosítja: összesen 1.000-1.500 műtárgyat megtekintve. Ugyanakkor a műtárgymozgások, a forgalom figyelemmel kísérését az aukciós katalógusok mellett az internet is nagymértékben segíti. Szerencsés módon a védett műtárgyaknál rendszeresen fordul elő kiállítási kölcsönzés, és közlés is, melynek előkészítésénél, a tulajdonosi kapcsolatfelvétel céljából a hivatali műtárgyfelügyeletet is igénybe veszik. Így ezek egyúttal az ellenőrzés, adatfrissítés alkalmai is. Sajnos az évtizedes tulajdonosi és hozzájuk kapcsolódó műtárgyőrzési helyszíni-adatok már tekintélyes arányban (néhol akár 20-30 %-ban is!) elavultak, így az adatbejelentési kötelezettség elmulasztása nyomán a tulajdonos (és a műtárgy) felkutatásában az országos lakcímnnyilvántartást, vagy az önkormányzatok, közjegyzők hagyatéki nyilvántartásait is igénybe kell vegyük.

Felügyeleti és nyilvántartási munkánkban magunk is igyekeznünk kell a megváltozott körülményeket figyelembe venni és a korszerű eszközöket is kihasználni. Az EU forrásokból elnyert pénzből 2010 márciusára – kétévi munkával – megvalósuló *Egyablakos projekt* informatikai fejlesztései mellett ugyanakkor elengedhetetlenül fontos (lenne) a védett műtárgyak adatbázisának szakmai felülvizsgálata is.

[Dr. Buzinkay Péter]

A magyar képzőművészeti tárgyállomány

- **mennyiség:** 10674 db egyedileg védett műtárgy, 3 db tárgyegyüttes (6 db tárgy), összesen 10680 db műtárgy;
- **műfaji megoszlás:** festmény: 5989 db (57 %), grafika: 3881 db (36 %), szobrászat: 691 db (6 %), egyéb: 87 db (2 %);
- **közgyűjteményi átadás időpontja:** több részletben, lezárás: 2005. év vége;
- **KÖH-IR nyilvántartás jelenlegi feldolgozottsági aránya:** kb. 70-75 %;
- **tudományos-közgyűjteményi „törzsanyag-válogatás”:** megtörtént.

A hazai műgyűjtés, nemcsak a közintézmények, hanem a magángyűjtők is mindig kiemelten kezelték a magyar és magyarországi képzőművészet emlékeit. Így van ez manapság is: a

magányűjtemények és a műkereskedelem legértékesebb, legmegbecsültebb darabjai a hazai festészet főművei.

A védett állományban vannak középkori szobrok, barokk oltárképek, 19. század elejéről való portrék is, de a javát a 19. századvég hazai nagyjai és festészeti irányzatai (Munkácsy, Paál László, Szinyei, Benczúr, a nagybányaiak), majd a 20. század elejének, első felének modern irányzatai, avantgárd alkotók, művésztelepek, iskolák alkotják. Valójában ez az anyag a Magyar Nemzeti Galériában és más nagy közgyűjteményeinkben található anyagnak egy kisebb tükre, kiegészítője, annyi különbséggel, hogy a korai (19. század előtti) anyagból kevesebb van magántulajdonban, míg a 20. század elejétől a közgyűjteményi anyagot egyre nagyobb mértékben egészíti ki a magántulajdonú műtárgyállomány.

A védettségi irányelvek részben tudatos, részben spontán módon fejlődő szempontrendszer mentén alakultak ki. A korábbi évtizedekben műtárgymentések, kampányszerű, vagy lakáshasználattal összefüggő védekek kimondására került sor, sokszor nélkülözve a szakmai szempontokat. Az ebből származó műtárgytömeg védettségének megszüntetése ma számottevő feladatot jelent. A korábbi törvényi környezetben létrejött védekek műtárgyai a megváltozott helyzetben légüres térbe kerültek, és itt egyedi módon kellett a törzsanyagba az átemelendő műalkotásokat kiválogatni. A Magyar Nemzeti Galéria szakértői feladatkörében a '90-es és az ezredforduló körüli években elvégezte a műtárgyállomány szakmai-tudományos felülvizsgálatát, és ennek eredményeként létrejött törzsanyag válogatással jelentősen csökkentette a figyelmet igénylő művek számát: jelenleg ez mintegy 1160 db műtárgyat jelent. A műfaji megoszlás arányai is megváltoztak, a festészeti anyag az egésznek mintegy háromnegyedét teszi ki (852 db), míg a maradékon nagyjából fele-fele arányban a szobrászat (140 db) és a grafika (147 db) osztozkodik. Ezen kívül az egyéb műfajokat (fotómontázs, érem, plakett) alig néhány műtárgy (18 db) képviseli.

A tárgyak vizsgálatánál kiemelkedő szerep jutott a forrásos támogatottság (így pl. eredeti kiállítási katalógusokban való megjelenés), ill. egyéb dokumentáltság meglétének. Ezek visszaigazolják a művek elfogadottságát, köztudatba történő beemeltségét. A régebbi korok alkotásai esetében történeti aspektusok, míg a 19-20. századi műveknél a művészeti szempontok kerültek előtérbe. Időben visszafelé haladva arányosan kellett eltekinteni a forrásos dokumentáltságtól (mert ezekre kevésbé lehet számítani – annál értékesebb, ha mégis rendelkezésünkre állnak). A közelmúlt emlékei esetében a megítélés még nem rajzolódtott ki tisztán, ezzel együtt az érdeklődés egyre inkább e felé a korszak felé is irányul. Az egyes művészek, életművek tekintetében vannak a nemzeti emlékezetben kitüntetett alakok, akik sosem veszítenek reprezentatív szerepükből (így pl. Munkácsy Mihály, Csontváry Koszta Tivadar, Gulácsy Lajos, stb.), ezért munkásságukra, ill. a védett tárgyak között történő megjelenésükre mind a közönség, mind a szakma nagyobb figyelmet fordít.

A jelenlegi – a korábbinál szigorúbb – védelési kritériumok alapján folytatott védelési eljárások eredményeként a hivatalnál az elmúlt 10 évben közel 100 új védekek kimondására került sor. Ezek jórészt a különböző aukciósházak árverésein bukkantak fel, ritkábban maga a tulajdonos kérte a tárgya védettségi szempontú vizsgálatát.

A felügyeleti munka keretében – az árveréseken felbukkanó alkotásokon túl – a törzsanyagba sorolt műveket folyamatosan szervezett szemléken ellenőrizzük, az emellett látókörünkbe kerülő egyéb – a törzsanyagba nem került – tárgyak védettségét pedig megszüntetjük.

[Tomanicz Anikó]

Az egyetemes képzőművészeti tárgyállomány

- **mennyiség:** 5636 db védett tárgy, és ennek részeként 7 db tárgye gyűttes (14 db);
- **műfaji megoszlás:** festmény: 4127 db (74%), grafika: 1122db (19%), szobor: 373 (6,8%) egyéb: 14 (0,2 %);
- **közgyűjteményi adatátadás időpontja:** több részletben: 2004. december, 2007. július, 2008. január, 2008. április, az utolsó: 2009. március;
- **KÖH-IR nyilvántartás jelenlegi feldolgozottsági aránya:** kb. 65%;
- **tudományos-közgyűjteményi „törzsanyag-válogatás”:** megtörtént.

A legnagyobb történeti fontosságú hazai művészeti gyűjtemények hagyományosan, – a magyar képzőművészet mellett – elsősorban az európai festészet, szobrászat, rajz- és iparművészet emlékeit őrizték. Így alakult ki a jelenlegi védett állomány összetétele is, amelyben, a legnagyobb számban az olasz, osztrák nemzeti iskola művészeinek művei találhatóak, de jelentős művekkel van képviselve a német, flamand és holland nemzeti iskola is. A magántulajdonban lévő védett műtárgyállomány számadatainak vizsgálatakor feltűnik, hogy a nemzeti iskolák megoszlásának arányai részbeni párhuzamosságot mutatnak, a legjelentősebb egyetemes képzőművészeti emlékműanyagot gyűjtő hazai közgyűjteményüknek, a Szépművészeti Múzeumnak Régi Képtárában található arányaival, ahol is a legnagyobb bőségben az itáliai és németalföldi iskola van képviselve, és ezt követi a német és osztrák gyűjteményi rész. A Szépművészeti Múzeum világhírű spanyol gyűjteményével ellentétben viszont, a magántulajdonban lévő spanyol művek – a védett összállományt tekintve – minimális mennyiségűek, és kevésbé jelentősek.

A Szépművészeti Múzeum az elmúlt évtizedekben folyamatosan és szisztematikusan bírálta felül védettségi szempontból a gyűjtőkörébe tartozó védett műtárgyállomány összetételét. Ennek a múzeumi-szakértői munkának az eredményeként kerültek – részletekben – átadásra a szakmai szempontok alapján rendezett műtárgyállomány adatai. A 2009. március 5-én átadott adatokkal nemcsak az anyag teljes, KÖH részére történő átadása fejeződött be, de a szakértői revízió is lezárult, az 1998 előtt védetté nyilvánított műtárgyak vonatkozásában. A védési szempontok módosulását jól példázza, hogy megszűnt, mint védési kritérium, a korábbi 1711. évi korszakhatár – a Rákóczi szabadságharcot lezáró szatmári béke dátuma –, és a művészi minőség, mint elsődleges szempont mellett, olyan új szempontok is előtérbe kerültek, mint a mű provenienciája, vagy a mű alkotójának a magyar művészeti életre gyakorolt jelentős illetve meghatározó hatása, és egyéb művészettörténeti szempontból különleges, vagy egyedi jellemzői.

1998-tól kezdődően a hivatal 79 db képzőművészeti alkotást nyilvánított védetté az egyetemes képzőművészet köréből. A hatósági munka során rendszeresen felügyelte a művészeti aukciókon felbukkanó védett egyetemes képzőművészeti anyagot és az évek során havi rendszerességgel, helyszíni szemlén ellenőrizte a tárgyak őrzési körülményeit. A magántulajdonban lévő, egyetemes képzőművészet védett műtárgyállományának legnagyobb volumenű hatósági feladataként határozható meg, a több ezer, 1998 előtt védetté nyilvánított, ám az új védési kritériumoknak már nem megfelelő műalkotások védettségének egyedi határozattal történő megszüntetése. A feladat heroizmusát jelzi, hogy a védett műtárgyállomány cca. 4.500 helyszínen található. Az előzetes számadatok kalkulációja alapján a fentiekben említett védettség megszüntetése után várhatóan 1.856 darabot fog számlálni a védett műtárgyállomány.

[Harangi Anna]

Az iparművészeti tárgyállomány

- **mennyiség:** 11309 egyedileg védett tárgy és 17 gyűjtemény (összesen 184 db tárggyal), mindez összesen 11493 db műtárgy;
- **műfaji megoszlás:** a teljes tárgyállomány 34%-a bútor, berendezési tárgy, 32%-a kerámia és üveg tárgy, 23%-a fémtárgy (beleértve a nemesfém tárgyakat is), 10,5%-a textil és 0,5%-a más anyagból készült tárgy;
- **közgyűjteményi adatátadás időpontja:** 2001. október, 2004. április;
- **KÖH-IR nyilvántartás jelenlegi feldolgozottsági aránya:** 80%;
- **tudományos-közgyűjteményi „törzsanyag-válogatás”:** nem történt meg.

A hazai műgyűjtés történetében mindig is fontos szerepet játszottak az ezüst, a porcelán és egyéb iparművészeti értékkel bíró dísz-, vagy használati, berendezési tárgyak, a régiségek. Az 1944-45-ben szétszóródott kastély- és más főúri, nagypolgári berendezések is jórészt a műkereskedelembé, magángyűjteményekbe vándoroltak. A védett állomány iparművészeti anyaga is java részét a már 1945 után kialakult magángyűjtemények és más tulajdonosok tárgyaiból áll össze, ahol sokszor képzőművészeti anyaggal együtt kerültek védettség alá.

Az anyag döntő többsége egyedileg védett műtárgy. Az összes tétel harmada bútor, ezeknek több mint felét a berendezési tárgyak (ajtó, asztal, csillár, íróasztal stb.) és a tároló bútorok (szekrény, komód, vitrin stb.) alkotják. A védett bútorok, berendezési tárgyak fennmaradó részét a fafaragványok, fekhelyek, ülőbútorok és egyéb berendezési tárgyak képezik. A barokk és korábbi tárgyak aránya alacsonyabb, a műtárgyak többsége a 19. század és a 20. század első évtizedeinek stílusirányzatait képviseli, jelentős részük hazai mester munkája.

A kerámia és üveg tárgyak a tárgyállomány második harmadát alkotják, s ennek negyede a pécsi Zsolnay gyár terméke. Ezek között kiemelkedően magas az egyedi, szignált ill. különleges jelzésekkel ellátott műalkotások száma. Az utóbbi években került sor a Zsolnay gyár dekorlapjainak és vázlatfüzeteinek védetté nyilvánítására.

Az ezüst, réz, ón, textil és egyéb anyagokból készült, védett műalkotások tárgytípusuk szerint nagy változatosságot mutatnak: ablakrács, ajtókopogtató, ékszerek, kehely, kanna, kupa, bábsütő forma, étkezészetek, edények, löportartók, órák, csipkék, brokátok, szőnyegek stb.

Az Iparművészeti Múzeum által átadott, a védett műtárgyakra vonatkozó leíró kartonok és iratanyagok két csoportba sorolhatók: a kisebb részt a budapesti magántulajdonban lévő, 1990-es évek második felében revíziózott tárgyak alkotják, a második csoportba a több évtizede nem ellenőrzött budapesti és a fővároson kívüli, magántulajdonban lévő műtárgyak tartoznak.

Az iparművészeti műtárgyak felügyeletét több körülmény is nehezíti. Az anyag kb. kétharmada a védelem óta nem volt rendszeresen ellenőrizve. Jelentős részük már a védelem idején sérült, restaurálandó állapotban volt. A tárgyak beazonosítását sok esetben megnehezíti a fénykép vagy pontos leírás hiánya.

A hivatal az Iparművészeti Múzeum szakértői segítségével folyamatosan végzi „átvett anyag” felülvizsgálatát, mely minden esetben helyszíni szemle alkalmával történik meg. A védelem fenntartásának kritériuma a műtárgyak ritkasága és egyedisége vagy kiemelkedő kultúrtörténeti jelentősége. Jelenleg több mint 500 műtárgy revíziója történt meg (ezek közül kb. 150 esetben került feloldásra a védelem). Ebbe a csoportba tartoznak a fővárosban őrzött, Zsolnay kerámiák is, melyeknek szisztematikus felülvizsgálata a hivatal által megrendezett Zsolnay magángyűjteményi kiállítás kapcsán, 2003 folyamán történt meg.

A hivatal 1998 óta felbukkanó, iparművészeti szempontból kiemelkedő jelentőségű alkotások közül 29 egyedi tárgyat, 13 tárgyegyüttest és 2 gyűjteményt (91 db tárgy) nyilvánított védetté. Ezek nagy része kerámia és üveg, valamint bútor és berendezési tárgy.

[Opra Zsuzsanna]

A néprajzi tárgyállomány

- **menyiség:** 70 darab egyedileg védett tárgy, 11 gyűjtemény és tárgyegyüttes (összesen 294 db tárggyal), mindez összesen : 364 db műtárgy;
- **műfaji megoszlás:** 27 % fatárgy, 21 % kerámia, 17 % szarutárgy, 17 % bútor, 7 % fémtárgy, 2-3 % üveg, textil, szakrális jellegű, hangszer;
- **közgyűjteményi adatátadás időpontja:** 2002 nyarán;
- **KÖH-IR nyilvántartás jelenlegi feldolgozottsági aránya:** 100%;
- **tudományos-közgyűjteményi „törzsanyag-válogatás”:** megtörtént.

Az egyedileg védett tárgyak fele kerámia tárgy (bokály, butella, korsó, stb.), a többi fa, szaru tárgy, bútor és egyéb használati tárgy.

A gyűjtemények között vannak 7-8 darabosak, a legnagyobb 89 tárgyat tartalmaz. 6 esetben kifejezetten egy tárgycsoporthoz tartozó tárgyakat (pl. bútor, szaru tárgy) foglal magába. Ezek között három gyűjtemény egy típusú tárgyból áll (pl. kegyszobor-gyűjtemény), kettő esetben a gyűjteményen belül egy-egy tárgytípus külön csoportot képez (bokály, borotvatok, mángorló). Tárgyegyüttesként védett egy 24 darabból álló vaslemezre olajjal készített körhintafríz és egy 17 darab bútort tartalmazó (a két világháború között, régi elemek felhasználásával készült) népies enteriőr.

A tárgyállomány legjelentősebb része, több mint ¾-e 19. századi, a 18. századi tárgyak aránya 15 %, míg 17. századi tárgyak mindössze 1 százalékot tesznek ki. Érthető módon a 20.

századi tárgyak száma sem túl jelentős (6,5 %). A nemzetiségi arányokat megvizsgálva a magyar eredetű tárgyak képezik az állomány csaknem egészét (94 %), a fennmaradó tárgyak erdélyi szász, osztrák, szlovák és török eredetűek.

A Néprajzi Múzeum a rendszerváltozás után felülvizsgálta a védett állományt. Szakmúzeumként a saját, valamint egyéb közgyűjtemények tárgyi állományát figyelembe véve, a védettként nyilvántartott több mint 13 ezer tárgy többségénél nem tartotta indokoltnak a védettséget és nyilvántartást. Egyrészt az 1980-as évektől a néprajztudomány a falusi életmód tárgyi kultúrája felől a társadalomtörténeti kérdések felé fordult. Másrészt az addig védett tárgyak többsége közgyűjteménybe került, ott képviselve van, illetve a gyűjtemények egy része szétszóródott. Az új szabályozás pedig kifejezetten a kiemelkedő jelentőségű és pótolhatatlan tárgyak esetén tartja indokoltnak a védettséget, amely igénynek a Múzeum megítélése szerint a hivatalnak átadott nyilvántartásban szereplő mindössze 318 darab tárgy felelt meg.

A megváltozott körülményeket jól tükrözi, hogy 1998 után összesen 5 néprajzi emlék védetté nyilvánítására került sor. A hivatal 2002 óta a tárgyállomány csaknem egészét (92 %) helyszíni szemlék keretében ellenőrizte.

[Dr. Fukker Valéria]

Az egyházi tárgyállomány

- **mennyiség:** 5837 db, 3 db gyűjtemény (összesen: 4179 db)
- **műfaji megoszlás:** fémtárgy 54 %, textil 24 %, berendezési tárgy 10 %, harang és orgona 6 %, egyéb (pl. képzőművészeti tárgy) 6 %
- **közgyűjteményi adatátadás időpontja:** 2002 vége
- **KÖH-IR nyilvántartás jelenlegi feldolgozottsági aránya:** 45 % körül
- **tudományos-közgyűjteményi „törzsanyag-válogatás”:** nem történt meg.

Az egyházi védett műtárgyállomány talán az egyetlen, amely – éppen az évtizedekig tartó elzártág miatt – megőrzött olyan sajátosságokat, mint a földrajzi-, ikonográfiai változatosság, történeti folytonosság stb. A tárgyak jelentős részben 14-17. századi, főként a Felvidéken, esetenként Erdélyben vagy Budán működött műhelyekhez, mesterekhez kapcsolhatók. Többsége a magyar ón- és ötvösművesség hazai mestereinek reprezentatív emléke. Hasonló mondható el az egyházi textilekről, melyek közül ki kell emelnünk Lorántffy Zsuzsanna hímző műhelyének úrihímzéssel készült terítőit. A teljes anyagban a 17. és 18. század van képviselve a legnagyobb arányban, ritkábban fordulnak elő a 19. század elejének klasszicista irányú munkái. A század második felének stílustörekvéseit és a sajátos magyar szecessziót már csak elvétve képviseli egy-egy darab, főként miseruha. Védett harangjaink a középkortól az 1800-ig terjedő időszak harangöntő mestereinek munkái, felölelik a teljes öntéstörténetet. A 3200 darabra becsült hazai orgonaállomány egyharmada áll műemlék templomon kívül, ezek nyilváníthatók egyedi műtárgyként védetté, többségük a 19. században készült, de akad barokk orgona is.

Tanulságos a védett műtárgyállomány felekezeti megoszlása is. A római katolikus egyháznál az anyagnak „csak” 20-25 %-a van, míg a református egyházak tulajdonában: 40-45 % van, egyéb felekezeteknél (evangélikus, ortodox, görög katolikus stb.) pedig 10-15 %. A népesség felekezeti hovatartozásától eltérő arányokat az egyházanként eltérő tulajdonviszonyok és a múzeumi intézmények alapítása is magyarázza.

Az 1949-től kimondott védettségeket több hullámban helyszíni ellenőrzések is követték, de ezeket utoljára az 1970-es évek elején végezték.

A klenódiumpok, liturgikus- és berendezési tárgyak, épülettartozékok esetében a törzsanyag válogatását a felügyeletért 1998 előtt felelős Iparművészeti Múzeum nem végezte el. Ezt a hivatal által megkezdett teljes ellenőrzés befejezése utánra tervezzük, ugyanis most már párhuzamosan végezzük a megsemmisült, az időközben közgyűjteménybe került, továbbá a közgyűjteményi státuszt kapott korábbi egyházi gyűjtemények tárgyainak védettség alóli feloldásával. A védett harangállományt 2003-2005 között külső szakértő (dr. Patay Pál harangkutató) közreműködésével hoztuk létre, az orgonák védelme a KÖH orgonareferensének

(Hajdók Judit) szakmai támogatásával jelenleg is folyik. A védett állománynak elenyésző hányada származik az Iparművészeti Múzeum védési munkájából, az orgonák többségét (26 db) az utóbbi években helyeztük védetség alá.

Az egyházi javakkal kapcsolatban 2001 nyarától folyamatosan végzi a hivatal a helyszíni ellenőrzéseket is. Az eddigiekben a tárgyállomány legjavát adó nyugat-dunántúli és észak-keleti országrészekben sikerült az ellenőrzések során az állomány több mint felét, mintegy 3.000 műtárgyat megtekinteni, és nem egy esetben javaslatot kaptunk újabb, korábban a figyelmet elkerülő tárgyak védelmére is. Az időközben elveszett egyházi tárgyak száma nem jelentős (értékük annál inkább!), többségük betörés során tűnt el. Ami a tárgyak állapotát illeti, rosszabb a helyzet, igen sok a sürgősen restaurálást igénylő klenódium és liturgikus tárgy.

Az ellenőrzési munka befejezése, az eddigi gyakorlattal számolva 2013-ra várható. A végső cél: nyomtatott formában megjelentetni a védett egyházi javak katalógusát fotókkal, és tanulmánykötettel.

[Turok Margit]

A kereskedelmi és vendéglátó ipari emléktárgyak

- **mennyiség:** 47 db védett gyűjtemény (interiőr és berendezési tárgyként);
- **műfaji megoszlás: vendéglátás:** 28 db (59,5%), kereskedelem: 19 db (40,5%);
- **közgyűjteményi adatátadás időpontja:** 2000. január;
- **KÖH-IR nyilvántartás jelenlegi feldolgozottsági aránya:** 100%;
- **tudományos-közgyűjteményi „törzsanyag-válogatás”:** megtörtént.

A földrajzi megoszlás szerint a vendéglátóipari egységekben lévő védett történeti enteriőrök közül 21 Budapesten és 7 vidéki nagyvárosban található. A megoszlás a kereskedelem-történeti emlékek témájában is hasonlóan alakult: 13 Budapesten, és 5 található vidéki nagyvárosban. Az enteriőr-típusok túlnyomó részben éttermek, cukrászdák, és szállodák berendezései, illetve bolt- és üzlethelyiségek. A legtöbb enteriőr az 1900-as évek elején készült.

Az 1998 előtt a felügyelettel megbízott Magyar Kereskedelmi és Vendéglátóipari Múzeum munkája és a folyamatos helyszíni ellenőrzéseinek eredményeként, a hivatalnak átadott emléktárgyak rendezett és jól dokumentáltak. Az 1998 előtti átalakításokat az akkori tulajdonosok a múzeum szakmai felügyelete mellett végezték.

Az emléktárgyak folyamatos hatósági ellenőrzésen történő szemléje, a budapesti helyszínek vonatkozásában a közelmúltban megtörtént. Az ingatlanok privatizálásának eredményeként, az új tulajdonosok, illetve befektetők részéről egyre gyakrabban jelentkező átalakítási szándékok, és annak elkerülése végett, hogy bejelentés és a hivatal engedélye nélkül történjenek meg az átalakítások, a terület fokozott hatósági figyelmet és az új védekek kezdeményezését igényli. Ezzel is erősítve a hivatalon belüli regionális irodák műemlék-felügyeletével történő mind szorosabbá váló együttműködést.

[Harangi Anna]

Az orvostörténeti emléktárgyak

- **mennyiség:** 3 db egyedileg védett tárgy és 81 gyűjtemény (legtöbb esetben orvostörténeti szempontból fontos berendezésekről van szó, nem beszélhetünk tehát darabszámról);
- **műfaji megoszlás:** a védett berendezések 96%-a patika, a maradék négy százalékot más gyűjtemény és önálló védett tárgyak képezik;
- **közgyűjteményi adatátadás időpontja:** 2000. október;
- **KÖH-IR nyilvántartás jelenlegi feldolgozottsági aránya:** 100%;
- **tudományos-közgyűjteményi „törzsanyag-válogatás”:** megtörtént.

A védett anyag döntő többsége régi patika-berendezés, melynek java a 19. században valamint a századfordulón készült. A berendezések túlnyomó többsége ma is eredeti funkciója

szerint van használatban, bár ez csak kevés esetben jelenti azt, hogy az eredeti helyükön vannak. A berendezések helyváltoztatása nyilvánvalóan átalakításokat eredményezett, ebből következik az eredeti állapot nagyon kevés helyen maradt fenn. Az utóbbiak közé tartoznak a műemléki védelem alatt is álló korabeli gyógyszerárak.

A 77 db védett patika berendezés közül 22 Budapesten található. Ezeknek a hivatali ellenőrzése 2000 és 2004 között történt meg. A Budapesten kívül található 55 db védett berendezés szemlézése folyamatban van, befejezése 2010 végére várható.

A hivatal az elmúlt tíz év alatt 3 db orvostörténeti tárgyegyüttest (négy patika-, és egy fogorvosi rendelő berendezését) nyilvánított védetté.

[Opra Zsuzsana]

A műszaki és közlekedéstörténeti emléktárgyak

- **mennyiség:** 1016 db védett műszaki emlék, és ebből gyűjteményileg védett a 4 nagy gyűjteményben található 594 db;
- **műfaji megoszlás:** egyedileg védett: 422 db(41,6%), gyűjteményileg védett: hajózástört 373 db (36,7%), vasúttörténeti 68 db (6,7%), fotótechnika történeti 27 db (2,6%), öntöttvas 126 db (12,4%);
- **közgyűjteményi adatátadás időpontja: közlekedéstörténet:** 2000. október, műszaki: 2001 január;
- **KÖH-IR nyilvántartás jelenlegi feldolgozottsági aránya:** 100%;
- **tudományos-közgyűjteményi „törzsanyag-válogatás”:** megtörtént.

Az emléktárgyakban, a legnagyobb arányban – a hajózástörténeti gyűjtemény részeként – a hajómodellek, hajótartozékok és berendezési tárgyak, dokumentumok találhatók meg. Számarányában a következő nagy egység az a vasúttörténeti emléktárgyak, ami jelenleg a Magyar Vasúttörténeti Parkban a MÁV által kiállított járműveket, illetve a BKV által összegyűjtött, városi tömegközlekedési eszközöket jelenti. A közlekedéstörténeti emléktárgyakban, kisebb számban vannak még motorkerékpárok, hintók, kocsik, szánok, lószerszámok. A másik nagy egységet – a műszaki-történeti és képző- ill. iparművészeti értékkel is rendelkező – az öntöttvas tárgyak jelentik, ahol díszlámpától kezdve a kisplasztikán át a 19. századból való sírtábláig a műfaj gazdag repertoárja van képviselve. A műszaki emlékek vonatkozásában említésre méltók még a régi gépek, szivattyúk, és egyéb eszközök, mint a mérlegek, távcsövek, térképek, zászlók.

A Magyar Műszaki és Közlekedési Múzeum korábbi intézményeinek, a Közlekedési Múzeumnak és az Országos Műszaki Múzeumnak a részéről már a '90-es évek második felében, az adatátadás idejére sikerült elvégezni a szakmai felülvizsgálatot és ennek nyomán még saját hatáskörben a védettségek megszüntetését is, azokban az esetekben ahol erre szükség volt.

Az emléktárgyak folyamatos hatósági ellenőrzésen történő szemléje az elmúlt években megindult. 1998-tól önálló védettséget 30 db egyedi és gyűjteményi védettséget 18 db műszaki emlék, illetve együttes esetében mondott ki határozatával a hivatal. A műszaki emléktárgyak a privatizáció, az átalakuló ipari szerkezet és a modern technológiák folyamatos térhódításának köszönhetően fokozott hatósági figyelmet igényel, generálva egyben az új védések kezdeményezését is.

[Harangi Anna]

Egyéb történeti jellegű tárgyállomány

- **mennyiség:** 66 db gyűjtemény és tárgyegyüttes (több tízezer darab), 16 db önállóan védett tárgy;
- **műfaji megoszlás:** sokszínű anyag, a műfaji megoszlás nem ad jellemző eredményt;
- **közgyűjteményi adatátadás időpontja:** több részletben 2000-2001 folyamán;
- **KÖH-IR nyilvántartás jelenlegi feldolgozottsági aránya:** 50%;

- **tudományos-közgyűjteményi „törzsanyag-válogatás”**: nem történt meg.

A védett gyűjtemények és tárgye gyűttestek körébe tartoznak régészeti leletek (tárgye gyűttestek római kori kőfaragványokkal, ill. honfoglalás-kori tarsolylemezzel), oktatástörténeti jelentőségű (1 gyűjtemény), színháztörténeti jelentőségű gyűjtemények (47 db gyűjtemény), a Magyar Állami Operaház, több tízezer darabból álló gyűjteményei, és az egykori tatai Esterházy-színház bútorai (tárgye gyűttest, 8 db) és a színészek hagyatékai (45 db gyűjtemény, kb. 100 tárgy), a Magyar Televízió Zrt. Bábgyűjteménye (482 db), valamint a történelmi emlékek. Ez utóbbi csoportba sorolhatóak a fényképgyűjtemények (2 db gyűjtemény, több mint 100 db fénykép), valamint numizmatikai gyűjtemények (15 db gyűjtemény, kb. 1.200 tárgy).

Az önállóan védett tárgyak közé hadtörténeti és történelmi emlékek tartoznak (pl. középkori kardok, díszfegyverek, Horthy Miklós vitézi kardja).

Az emléktanyag védetségét java részt már a hivatal az 1998 utáni években mondta ki, mivel a gyűjtőkörileg illetékes országos múzeumok (a Nemzeti, a Hadtörténeti, a Színháztörténeti, ill. a Pedagógiai Múzeum) a védeés eszközeivel – különböző okokból – nem vagy csak kevészer élt.

[Opra Zsuzsanna]

A könyvtári és levéltári dokumentumok, irodalmi emlékek

- **mennyiség**: 8100 db egyedileg védett tárgy és 65 gyűjtemény (összesen 120.000 db + 1,33 ífm);
- **műfaji megoszlás**: a teljes állomány 70 %-a könyvtári, 25%-a levéltári dokumentum, 4 %-a irodalmi relikvia és 1 %-a egyéb kategóriába tartozó műtárgy;
- **közgyűjteményi adatátadás időpontja**: könyvtári: 2000 május - 2006 szeptember. levéltári: 2005 január irodalmi: 2004 december;
- **KÖH-IR nyilvántartás jelenlegi feldolgozottsági aránya**: 40 %;
- **tudományos-közgyűjteményi „törzsanyag-válogatás”**: nem történt meg.

Az egyénileg védett tárgyak túlnyomó része könyvtári dokumentum, mintegy 3500 tétel, melyek általában árveréseken felbukkant könyvek és irodalmi kéziratok. Jelentős részük, mintegy harmaduk 20. századi irodalmi első kiadás, számozott példányok, dedikált, aláírt művek. Védettek lettek az eredetileg kis példányszámban kiadott, ritkán előforduló művek. Védeési szempont volt az adott példány provenienciája, a kötés különlegessége is. Védetség alá kerültek kategorikusan továbbá az 1473-1711 között kiadott Régi Magyar Könyvtár (RMK) tagjai, valamint Apponyi Sándor hungarica gyűjteményének felbukkanó példányai.

A védett levéltári iratok állománya kb. 4.600 tételből áll, tartalmi megoszlása szerint régi, jellemzően 17-19. századi családi iratgyűjteményeket, címeresleveleket, egyes történelmi korszakhoz kapcsolható forrásértékű iratokat tartalmaz (pl. a BUVÁTI-BUVATERV elmúlt évtizedek várostervezési iratanyaga).

A gyűjtemények részben könyvtárak, részben magyar irodalmi hagyatékok, gyűjtemények. Jelenleg 39 védett könyvtárat tartunk nyilván, összesen kb. 100 ezer kötettel. Tematikusan változatos képet mutatnak ezek a gyűjtemények, van közöttük irodalmi, nyelvészeti, képzőművészeti, zenei, néprajzi, természettudományi és vegyes könyvtárak is. A gyűjtemények többnyire nyomtatott műveket, kisebb részben kéziratokat, hangszalagokat tartalmaznak. A magyar irodalmi gyűjtemények egy-egy 19-20. századi írónk, költőnk hagyatékát ölelik fel. Nagyrészt könyvekből, kéziratokból állnak, de kisebb mennyiségben fényképek, képzőművészeti alkotások, bútorok és iparművészeti tárgyak is megtalálhatók bennük. Csupán becsülni lehet a tárgyak számát, jegyzék hiányában, hozzávetőlegesen 20 ezerre. Az eredetileg 43 gyűjtemény a revízió és a folyamatos közgyűjteményi vásárlás következtében mostanra 26-ra csökkent. A védelem fenntartásának szempontja a forrásérték és az ereklyeérték.

A fenti dokumentumtípusok tekintetében három nagy közgyűjtemény adta át a korábban általa védett tárgyakról készített nyilvántartását: az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Országos Levéltár és a Petőfi Irodalmi Múzeum. Törzsanyag-válogatást a felsorolt

közgyűjtemények nem végeztek, az adatok átadásakor csupán ajánlásokat kaptunk. Ezért a védett állományt a szakértők közreműködésével folyamatosan ellenőrizzük, és az ellenőrzéseket hatósági intézkedések követik. A védelmi szempontok megváltoztatása miatt számos tárgy védeltségét szüntettük már meg.

A hivatal 1998 óta 413 önálló tárgyat és 5 gyűjteményt (86 db + 1,33 iratfolyóméter) nyilvánított védetté. A korábbi közgyűjteményi példányszám, ill. hiány már nem kizárólagos szempont, csak a kulturális szempontból valóban kiemelkedő jelentőségű tárgyakat nyilvánítjuk védetté, amennyiben azok pótolhatatlanok. Sokszorosított dokumentumfajták esetében akkor, ha nincsen belőlük közgyűjteményi példány, vagy ha a példány provenienciája indokolja a védetté nyilvánítást. Egyedi dokumentumoknál védelmi szempont a forrásérték, az ereklyeérték, a kiemelkedő esztétikai érték. Minden egyes védeltséget helyszíni szemle előz meg, árverések esetén a műkereskedőnél, antikváriusnál egyébként a tulajdonosnál.

[Kőszeghy-Puska Ildikó]

A természettudományi emlékek

- **mennyiség:** 19 db gyűjtemény, 7 db egyedileg védett műtárgy;
- **műfaji megoszlás:** 55 % ásvány-, 10 % növény-, 10 % trófea-, 10 % földtani-, őslénytani-, ősmaradvány-, a fennmaradó rész madár-, lepke- és biológiai-gyűjtemény; az egyedi tárgyak ásványok, valamint egy darab egyéb tárgy;
- **közgyűjteményi átadás időpontja:** 2001. folyamán;
- **KÖH-IR nyilvántartás jelenlegi feldolgozottsági aránya:** 100% (gyűjteményi tárgyjegyzékek nélkül);
- **tudományos-közgyűjteményi „törzsanyag-válogatás”:** megtörtént.

A gyűjtemények jellemzően közintézmények (általános iskola, egyetem) tulajdonát képezik, ahol oktatási célok, ill. a tudományos kutatások alapjául is szolgálnak. Ezen gyűjtemények példányai részben kiegészítik a Magyar Természettudományi Múzeum anyagát, vagy ha ott nem található hasonló példányok, hiánypótló a szerepük.

A védetté nyilvánítások szempontjai között meghatározó volt az adott anyag taxonómiai rangsorban elfoglalt helye, vagyis hogy a vizsgált ásvány, növény vagy állatpéldány ún. típuspéldány (holotypus), vagy a lelőhelyről származó referencia példány-e (paratypus). (Ilyen a 2009-ben védeltséget kapott a Hreblay-féle lepkegyűjtemény.) Figyelembe vették az életföldrajzi és ökológiai előfordulást, az ásvány-kőzettani, őslénytani kifejlődés tekintetében a különlegességet, de a ritkaság és az esztétikai megjelenés is szerepet játszott. Fontos volt még a lelőhely szempontjából, hogy Magyarországról került-e elő az adott példány. A gyűjteményeknél a tudományos alapokon összeállított egységek képzése igen jelentős szempontként szerepelt. Tudománytörténeti értékkel is számolhatunk azon 100-150 éves együttesek esetében, amelyek a muzeológia és a természettudományok fejlődését is bemutatják. (Ez utóbbira példa a közelmúltban védetté nyilvánított egri Eszterházy Károly Főiskola herbárium.)

Ezen tárgyak esetében lassú gyarapodással találkozunk. Tekintettel arra, hogy kulturális szempontból is értékes természettudományi emlékek gyűjtése komolyabb tudományos felkészültséget igényel, ezért az ilyen gyűjtemények száma is alacsonyabb (és természetesen a szakma előtt ismertek is), de újabb gyűjtemények kialakulása is lassabb, akár több évtizedes folyamat eredménye.

[Tomanicz Anikó]